

ІЛЛЯ ШУЛЬГА
(1921 - 1993)

Про відомого українського історика Іллю Гавриловича Шульгу написано вже чимало. Як правило, про нього писали статті його учні, а також колеги по спільній роботі в Ужгородському державному університеті та Вінницькому педінституті. Ілля Гаврилович належав до тих небагатьох сучасних дослідників, який набув слави ще за життя, про якого писали автори фундаментальної праці "Радянська енциклопедія історії України" (К., 1972. - Т.4). Серед вчених, які відгукнулися про наукову і педагогічну діяльність І.Г.Шульги, були професори І.Гранчак, В.Сливка, В.Задорожний, В.Лько, В.Грабовецький, доценти О.Довганич, М.Мелекач, В.Туряниця та багато інших. Ким же був і яке місце посідає доктор історичних наук, професор, лауреат Державної премії України імені Т.Г.Шевченка (помертньо) Ілля Гаврилович Шульга в українській історіографії?

І.Г.Шульга народився 3 серпня 1921 р. в с.Верещаках (тепер Лисянського району Черкаської області) в сім'ї селянина-бідняка. У 1940 р. з дипломом Черкаського сільськогосподарського технікуму почав працювати зоотехніком. У 1948 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І.Франка. Саме під час навчання в цьому престижному вузі, молодого історика Іллю Шульгу за-примітив видатний український історик, учень славетного Михайла Грушевського, академік Іван Петрович Крип'якевич. Ілля Шульга справедливо вважається одним із кращих учнів свого видатного вчителя. Однак, шлях у науку молодого історика був непростим: спочатку працював вчителем, де набрався досвіду й педагогічної майстерності. Вони потім стали в пригоді майбутнього викладача університету.

Аспірантуру І.Г.Шульга закінчив у Інституті історії АН УРСР,

після чого успішно захистив кандидатську дисертацію на тему "Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Лівобережній Україні в другій половині ХУІІІ ст." (Київ, 1954). До речі, наставниками Іллі Гавриловича в аспірантурі були відомі вчені, члени-кореспонденти АН України І.О.Гуржій, Ф.П.Шевченко, професори В.О.Голобуцький і А.О.Бведенський. З 1954 р. І.Г.Шульга починає свою педагогічну та наукову діяльність в Ужгородському університеті.

Необхідно погодитись з авторами статті "Історія була його душею, Україна - любов'ю" В.Задорожним та І.Гранчаком, що "ужгородський період (1954-1972) у житті вченого відіграв особливу роль". Це, дійсно, так. В Ужгороді він написав майже всі свої фундаментальні праці, а також захистив докторську дисертацію на тему "Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатській Україні в період розкладу і кризи феодално-кріпосницького ладу (друга половина ХУІІІ - перша половина ХІХ ст.)". - Ужгород, 1965.

В Ужгороді І.Г.Шульга очолив кафедру історії СРСР (1958) і, як пишуть автори праці "Осередок освіти, науки, культури", присвяченій 50-річчю заснування Ужгородського державного університету, І.М.Гранчак, О.Д.Довганич, В.Ю.Сливка і В.В.Туряниця, саме з цього часу "увага до вивчення історії Закарпаття особливо посилилась. Вихованець львівської школи істориків ... активно почав досліджувати маловивчені раніше питання соціально-економічної та політичної історії Закарпаття другої половини ХУІІІ і першої половини ХІХ ст.". Високо оцінили наукову діяльність вченого автори першого тому "Нарисів історії Закарпаття" (Ужгород, 1993): "... дослідження І.Шульги побудовані виключно на архівних джерелах. Ілля Гаврилович був серед тих дослідників історії Закарпаття, які десятиліттями не покидали залів архівів не лише Закарпаття, але й Львова, Києва... Тематика його монографій гранично чітка - це економічні, соціальні, політичні, й культурні процеси в Закарпатті другої половини ХУІІІ - першої

половини XIX ст. В дослідженнях І.Шульги широко ... розкрито еволюцію аграрних відносин, роль міст як економічних, так і культурницьких центрів. На нових матеріалах висвітлюється і розвиток класової боротьби".

Перу І.Г.Шульги належать монографії "Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст." (1962), "Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII - першій половині XIX ст." (1965), "Боря незгасна" (1986), написана у співавторстві з В.Задорожним і О.Мазурком, "Людомор на Поділлі" (1993), "Голод на Поділлі" (1993). Для Шульги був співавтором багатьох фундаментальних колективних монографій, зокрема, "Історія селянства Української РСР", "Торжество історичної справедливості", "Історія Української РСР", "Історія міст і сіл УРСР", "Шляхом до частя: нариси історії Закарпаття" та ін. У співавторстві з іншими науковцями він видав книгу для читання з історії України. Як бачимо, І.Г.Шульга має солідний науковий доробок у монографічному плані.

У монографії "Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст." І.Г.Шульга об'єктивно і аргументовано дослідив проблеми зтягнення поміщицьких господарств у товарно-грошові відносини, описав становище селянства і загострення класових суперечностей, розвиток міст і торгівлі на Закарпатті. Він одним із перших, на основі нових архівних документів, висвітлив запровадження урбаріїв Марії-Терезії в Закарпатті та розвиток цихів у краї. Необхідно погодитися, хоч і проминуло понад тридцять років з часу виходу праці І.Г.Шульги, з правомірними висновками автора: "Незважаючи на те, що правлячі кола Австрії всебічно підтримували землевласників і ревно зберігали феодальний лад, всліяко перешкоджали розвиткові нових відносин, продуктивні сили Закарпаття неапинно, хоч дуже повільно, просувалися вперед. В надрах старої феодально-кріпосницької системи поступово визрівали нові капіталістичні від-

носяни".

І.Г.Шульга одним із перших почав досліджувати економічні і культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині ХУІІІ ст. Він аргументовано довів, що ці зв'язки "не припинялися ніколи". В архівних джерелах зберігається багато документів, що беззаперечно підтверджують цю думку. "Нерідко на українські і російські ярмарки приїжджали закарпатські купці та селяни, - писав І.Г.Шульга. - Із Ужанської та Турявської долини селяни їздили на ярмарок в м.Турки, де продавали шкіру, гуні, полотно, вино, горілку, худобу і т.д. Однак польська шляхта чинила перешкоди в розвиткові тісних економічних зв'язків між Закарпаттям та Галичиною. Шляхетському безчинству в прикордонних із Закарпаттям районах західноукраїнських земель не було меж. Шляхтичі грабували селян, обкладали їх товари непосильним митом, забирали купців до в'язниці, били... Із Галичини та Буковина на Закарпаття завозився хліб, кміль, сіль, горілка тощо". Дослідник довів, що "торгівлею з Галичиною займалися не тільки купці, але і селяни. Торгівля селян носила переважно контрабандний характер, тому встановити її розміри дуже важко. Комітатські суди нерідко притягали до відповідальності тих селян, які завозили на Закарпаття коломийську сіль. Закарпатські селяни та міщани вели з галичанами відповідні кредитні операції". Нерідко "жителі Закарпаття, рятуючись від тяжкого феодального гніту, тікали в Галичину, ходили на заробітки, досягаючи іноді кордонів Російської держави".

Цікаві факти зустрічаємо в монографії І.Г.Шульги про культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією, які в другій половині ХУІІІ ст. "ще більше зміцнилися". Прогресивна закарпатська молодь, як писав І.Г.Шульга, "їхала на навчання в Росію і там залишалася на постійне життя. Це І.С.Орлай, П.Д.Лодій, М.А.Балудянський, Ю.Гуца (М.Венелін) та ін.". Про І.С.Орлая дослідник пи-

сав, що він одним із перших закарпатців прийшов до правильного висновку, що закарпатські українці - потомки "киевских русичей". І.Г.Шульга зробив однозначний висновок, що "нерозривні зв'язки між братніми народами сприяли національному пробудженню закарпатоукраїнського народу". Ці думки він розвинув у монографії "Зоря незгасна".

Високо була оцінена монографія І.Г.Шульги "Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці ХУІІ - першій половині ХІХ ст.". Її рецензенти - В.І.Ілько і М.М.Лелекач відзначали, що "автор всебічно досліджує соціально-економічне життя Закарпаття, дає господарську характеристику економічного розвитку Закарпатської України... І.Г.Шульга приводить яскраві і переконливі цифрові дані про збільшення всіх селянських повинностей протягом першої половини ХІХ ст. ... І.Г.Шульга детально розглядає всі форми і методи класової боротьби в Закарпатті, прослідковує систематичне наростання цієї боротьби" тощо. Незаперечною такої високої оцінки названої монографії слід додати, що саме в ній І.Г.Шульга одним з перших в українській історіографії досліджував генезу і розвиток мануфактурного виробництва і промислів, показав зростаючу роль міст у соціально-економічному, громадсько-політичному і культурному житті нашого краю, простежив основні етапи економічного розвитку та господарську спеціалізацію районів Закарпаття. Висновки вченого варті на увагу й сьогодні при вирішенні соціальних і економічних проблем краю.

У статті "З історії економічного розвитку Закарпаття в першій половині ХІХ ст." І.Г.Шульга довів, що "в цілому, на Закарпатті протягом першої половини ХІХ ст. кількість промислових підприємств зросла в двічі, а їх валова продукція збільшилася в кілька разів. Значно удосконалювалася технологія виробництва на залізобних, хімічних підприємствах, гуральнях. На деяких промислових підприємств-

вах у 40-х роках XIX ст. почала використовуватися сила парової машини. В Закарпатській Україні в цей час значно збільшилася кількість робітних людей, що вийшли із середовища місцевого населення - ремісників та розореного селянства. Майже всі промислові підприємства Закарпаття в першій половині XIX ст. ще належали поміщикам та казни. Купецький капітал поки що обертався в сфері торгівлі, а в промисловість проникав поволі, бо зустрічав на своєму шляху масу різних перешкод, створених феодално-кріпосницьким ладом".

У колективній монографії "Шляхом до щастя: нариси історії Закарпаття" (1973) І.Г.Шульга опублікував розділи та окремі параграфи "Період раннього феодалізму", "Доба розвинутого феодалізму і його криза", "Відгомін буржуазної революції 1848-1849 років". До речі, він не одноразово ще звертатиметься до цієї проблеми. В 1966 р. в "Ежегоднике по аграрной истории Восточной Европы. 1964 год", виданому в Кишиневі, І.Г.Шульга опублікував статтю "Про особливості аграрних відносин Закарпатської України в період кризи феодално-кріпосницьких відносин (кінець XVIII - перша половина XIX ст.)", а в збірнику "Культура та побут населення Українських Карпат" помістив статтю "Боротьба селян Карпатського регіону проти феодално-кріпосницького і національного гніту напередодні буржуазної революції 1848-1849 рр.". Цікавила дослідника також спільна боротьба угорського і українського народів в період революції.

Давши характеристику селянським виступам в період революції, вчений довів, що вони були стихійними. "Селяни не мали надійних союзників і керівників, - писав І.Г.Шульга, - а тому не змогли довести розпочату справу до переможного кінця. Цим скористалися дворяни і добилися від державних зборів прийняття законів, що закріплювали за ними землю, ліси, луки і пасовиська. Уряд Кошута скеровував народний рух Угорщини на боротьбу за національне визволення і цим самим послаблював її класовий характер. Селянство не одержало землі

і наданої волі, дрібний торгово-ремесловий люд міст також не добився покращення свого становища. Тому положення в країні напружувалося, народні маси готувалися до боротьби”.

Цікаво, що до аналогічних висновків прийшов видатний вчений і громадсько-культурний діяч України М.П. Драгоманов. Він писав, що "... мужики тут (в Закарпатті - Авт.) дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусів помиритися з уграми, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали лютішими до них...".

Австро-угорська революція 1848-1849 рр. була жорстоко придушена. "В країні, - писав історик, - був встановлений кровавий режим терору. Багато видатних діячів революції були страчені. Слов'янські та інші народи Австрійської імперії не одержали обіцяної свободи. Ряд завойовань революції було ліквідовано". Однак, разом з тим, "участь народних мас в угорській буржуазній революції мала велике прогресивне значення. Революція знищила кріпацтво, розчистила шлях до розвитку більш передових нових капіталістичних відносин". Через тридцять два роки після І.Г. Шульги до такого висновку прийшли і автори першого тому "Нарисів історії Закарпаття".

І.Г. Шульга був редактором, членом редколегії і постійним автором "Наукових записок Ужгородського державного університету". В 1956-1960-х роках були опубліковані його праці "До питання про економічні зв'язки між західноукраїнськими землями та Лівобережною Україною і Росією в другій половині XVIII ст.", "Втягнення феодальних господарств Закарпаття в товарно-грошові відносини в другій половині XVIII ст. (По архівах Мукачєво-Чинадіївської латифундії Шенборна)", "Втягнення поміщицьких господарств Закарпатської України в товарно-грошові відносини. Проникнення товарно-грошових відносин у селянські господарства", "З історії розвитку домашньої промисловості

і ремесла на Закарпатській Україні в другій половині ХІІІ ст." та інші.

Ілля Шульга був учасником численних наукових конференцій, які відбувалися в 50-60-х роках в стінах Ужгородського університету. У наукових збірниках "Доповіді та повідомлення УжДУ. Серія історична", "Доповіді та повідомлення. Серія історико-філологічна" та ряді інших, вчений опублікував десятки праць, зокрема, "Розвиток промисловості на Закарпатті в другій половині ХІІІ ст.", "До питання про економічні і культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині ХІІІ ст.", "Про культурні впливи Києва на західноукраїнські землі в другій половині ХІІІ ст.", "Виступ ремісників в Ужгородському замку в 1777 р.", "Становище селян Закарпаття в другій половині ХІІІ ст.", "Соціально-економічні відносини закарпатських міст в кінці ХІІІ - першій половині ХІХ ст.", "З історії економічних і культурних зв'язків України з південними слов'янами в другій половині ХІІІ ст.", "Польське повстання 1830-1831 рр. і виступи слов'янського населення Північної Угорщини" та багато інших.

І.Г.Шульга був постійним автором статей на сторінках "Українського історичного журналу" - найбільш престижного видання українських істориків. В ньому побачили світ праці І.Г.Шульги "З історії економічних і культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями і Росією наприкінці ХІІІ - у першій половині ХІХ ст.", "З історії економічних зв'язків України з Молдавією у другій половині ХІІІ ст.", рецензії на праці О.Апанович, С.Злупка, Г.Сергієнка та багатьох інших. Цікавою у всіх відношеннях була передмова І.Г.Шульги до книги В.Грабовецького "Гуцульщина в ХІІ-ХІХ століттях" (1982). Високо оцінюючи рецензовану працю, І.Г.Шульга писав, що В.Грабовецький "понад 30 років успішно досліджує соціально-економічне ста-

новице і класову боротьбу селян Прикарпаття XV–XVIII ст., що стало центральною проблемою його наукових праць. Копіткий пошук архівних матеріалів, передусім фондів городських і земських судів Руського воєводства, люстрацій королівських маєтків, селянських скарг, а також друківаних джерел дали змогу В.В.Грабовецькому докладно вивчити і висвітлити історію цього краю й боротьби тушунів проти гнобителів". Малася на увазі, зокрема, історія боротьби карпатських опришків на чолі яких стояв Олекса Довбуш. До цього додамо, що це була рецензія не просто професора, але, перш за все, фахівця.

І.Г.Шульга сам чимало написав про діяльність карпатських опришків. "У XVIII ст. на території західноукраїнських земель і Закарпаття, – писав історик у монографії "Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.", – широко розгорнувся селянський рух народних месників – відомих опришків. Центром діяльності опришків на Закарпатті була Мараморощина, зокрема райони Рахова, Тячева і Хуста, де близько сходилися кордони Польщі, Угорщини, Молдавії та Семиграддя". В монографії "Зоря незгасна" історик детально описав діяльність опришків на Закарпатті: "В середині й другій половині XVIII століття набирає сили рух опришків під проводом легендарного Олекси Довбуша. Його загони отаборилися в Ясінях і наводили страх на гнобителів. Бойовим поборитимом Довбуша був Іван Бойчук родом з Ясіня, загін якого громив панів на Закарпатті, Прикарпатті, Покутті і в Галичині. Коли в Карпатах з'явилися численні каральні загони, Бойчук пробрався на Запорізьку Січ і організував там загін з 67 чоловік. Згодом перейшов на Правобережжя і, приєднавшись до гайдамаків, продовжував боротьбу з експлуататорами". І.Г.Шульга зробив вірний висновок, що "спільна боротьба галицьких і закарпатських опришків проти феодалів була складовою частиною антикріпосницького визвольного руху на всіх українських землях". А теза

про те, що "у цій боротьбі закладались і міцніли підвалини єдності між штучно розчленованим українським народом" не втратила актуальності по цей час.

Цікавили І.Г.Шульгу також угорсько-українські відносини ХІІІ-ХІХ ст. Цю проблему він піднімав у працях "Про зв'язки України і Угорщини у ХІІІ ст.", "З історії економічних зв'язків між Лівобережною Україною та Угорщиною в ХІІІ ст.", "З історії спільної боротьби угорського і українського народів в період буржуазної революції 1848-1849 рр."

Із вищесказаного видно, що серед проблем, які досліджувались І.Г.Шульгом, переважали - становище закарпатських селян, розвиток промисловості, міст, торгівлі другої половини ХІІІ - першої половини ХІХ ст., економічні, політичні і культурні зв'язки Закарпаття з Україною, Угорщиною, Румунією, Польщею, Сербією та іншими країнами. До речі, Вінницький педінститут випустив бібліографічний покажчик "І.Г.Шульга", в доборі матеріалів якого велику допомогу надали працівники наукової бібліотеки нашого університету, в якому розпочав свою наукову діяльність І.Г.Шульга. Бібліографія вченого налічує понад 200 позицій.

Багатогранність інтересів вченого проявилась у спробах художньої інтерпретації історичного минулого. Йдеться про його повість "Брате мій", присвячену історії опришківського руху в Карпатах. Талант історика і публіциста переплітався із любов'ю до пісенного мистецтва. Ілля Гаврилович був глибоко закоханий в українську народну пісню і, мабуть, тому був активно-примірним учасником чоловічої хорової капели "Боян" Ужгородського державного університету.

Із вересня 1972 р. І.Г.Шульга очолив кафедру історії СРСР і УРСР Вінницького педінституту. Сюди він приніс дух академічної науки, тут продовжував розквітати його талант ученого і педагога. Він брав найактивнішу участь у роботі краєзнавчого товариства "Поділля",

Товариства української мови імені Т.Г.Шевченка, віддавався громадській роботі на благо незалежної України.

З початком процесів демократизації і національного відродження наукові інтереси Іллі Гавриловича значно розширилися. Особливо не давало спокою власно пережите у 30-40-х роках - голодомор 1932-1933 років. "Протягом усього свідомого життя, - пригадував І.Г.Шульга, - пам'ятаю про те, що із тридцяти учнів першого класу моєї рідної сільської школи після голодомору нас живими лишилося троє: Тоня Тараненко, Микола Балденко і я. Мої товариші дитинства лежать у могилах: Петро Терещенко, Гаврило Лазебник, Олекса Данько, Параска Приблуда... Наша сім'я вижила в голодному 1933-му тільки зусиллями батьків: мати, колгоспна трудівниця, та батько-тракторист врятували чотирьох дітей. Я залишився живий, але скалічений хворобами-наслідком голодного дитинства. Тепер мені 73, я історик, і я мушу розповісти людям правду про те, чого був свідком". І він сказав її. У 1993 р. Ілля Гаврилович написав монографію, яка, на жаль, побачила світ вже після його смерті. Причому, відомий історик написав не спогади, а справді наукову працю. "Голод на Поділлі" - така назва монографії, задум написати яку з'явився давно, і тільки заборона цієї теми не давала можливості реалізувати свої плани. "У цій книзі, - писав Ілля Шульга, - до тебе промовляють документи: офіційні (державні, партійні, статистичні) і особисті (листи, спогади). Більшість з них автор видобув з вінницьких архівів, зокрема з тих архівних фондів, які нещодавно називалися закритими, спеціальними або секретними і де роками приховувалася від нашого народу його власна історія. Документи беззаперечно стверджують, що голодомор 1932-1933 років, як і пізніший голод 1947 року, був злочином партійно-радянської влади та соціалістичного господарства".

Працюючи у Вінницькому педінституті, І.Г.Шульга не поривав зв'язків з Ужгородським університетом. Він читав студентам спецкурси, допомагав молоді в науковій роботі, брав участь у наукових конференціях, що проходили на базі УжДУ, неодноразово запрошувався головою ДЕК, історичного факультету. Під керівництвом І.Г.Шульги два викладачі історичного факультету В.Є.Задорожний і О.С.Мазурок захистили докторські дисертації, стали професорами. Пізніше вони на основі захищених дисертацій видали ґрунтовні монографії "Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях" (В.Є.Задорожний) і "Города западноукраинских земель эпохи империализма" (О.С.Мазурок). Вихованці вченого успішно продовжують почату ним справу дослідження маловідомих питань історії Закарпаття ХУІІ-ХІХ століть.

9 грудня 1993 р. Іллі Гавриловича Шульги не стало. "Історія була його душею, Україна - любов'ю". Ці слова написані на надгробному пам'ятнику доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча вищої школи, лауреата Державної премії України І.Г.Шульги. Ми шануємо побратима по праці, який був наставником, чуйною людиною, тим, хто вніс вагомий вклад у культурне життя Закарпаття. У післямові до одної із своїх книг, Ілля Гаврилович писав: "... життя кожної людини - безцінний скарб, тож і пам'ять про кожну людину повинна зберігатися й передаватися нащадкам". Ілля Гаврилович теж це заслужив, тож пам'ять про нього буде вічна.